

פי שְׁחָה אֶל מִוֹת בֵּיתָהּ

אפיטפים רבים של משוררי ההשכלה נכתבו על מצבות נשים ואפשר ללמוד מהם על מצבן ועל מעמדן של נשים בחברה המשכילית. המידע הנמסר באמצעותם משקף את האופן שבו נתפסו בעיני כותבי האפיטף או בעיני קרוביהם שהזמינו את הכתובות. כך למשל באפיטף של גאלדבוים מוצגת האשה כלבנה, המאור הקטן ש"לית לה מגרמה כלום" וכל אורה אינו אלא שיקוף של המאור הגדול – בעלה.

באפיטף של יל"ג מובא סיפור מותה של אישה צעירה המתה כמבכירה, בשעת לידתה את בנה הבכור, ובו מצטיירת תמונה זוגית, אינטימית, רבת מבע ועמוסת רגש: יל"ג, שהיה כבן חמישים בעת כתיבת האפיטף, הצליח לאמץ את קולו של האוהב הצעיר, שזכה לחיות לצד אשתו שנה אחת בלבד. הוא מדבר מגרונו של האלמן כפי שהוא מוכר מן השירה הרומנטית, ומתאים את ביטוייו למעמד הדרמטי שהוא מתאר מתוך אימוץ קולו הברודי של האבל שחוה מציאות של אהבת נעורים שנכזבה תוחלתה. חידוש מעניין ניתן למצוא באפיטף של אד"ם הכהן על נערה משכילה המתוארת כמי שהייתה בקיאה בלשונות רבות, אך כדרכם של משכילים ביכרה את העברית מכל השפות שידעה. תיאורי השבח על השכלתה של הנערה נקשרים לשמה של הנפטרת והם בעלי הקשר נשי מובהק בהיותם מיוסדים על מטבעות לשון משירת דבורה ומתפילת חנה.

על קבר אשת יצחק ליליאן אחד הבונים בבנינו של עולם

אֶשֶׁת אִישׁ נָדִיב, צָלַע מְצַלְעוֹתָיו,
נֶפֶשׁ כְּנֶפֶשׁוֹ, חֲבָרְתוֹ בְּכָל נְדָבוֹתָיו,
אֶף מְנוּגָה נִגְדוֹ אוֹר וְחַיִּים לְקַחְתָּ,
הוּא הָיָה שְׂמֵשֶׁף, וְאַתְּ כְּלִבְנֵה זְרֻחָתְךָ,
וּבְעֵת נְאֻסָּף אוֹרוֹ נִדְעָךְ גַּר חַיִּיתְךָ,
כְּחוֹשֶׁף גִּשְׁשֵׁתְךָ, וְאֵל אִישׁךָ תְּשׁוּקַתְךָ:
עֲתָה עַל צִדּוֹ פֹה שְׂבֵת לְמִנוּחֶיכִי
נֶפֶשׁךָ קְשׁוּרָה בְּנֶפֶשׁוֹ כִּי ה' גָּמַל עָלֶיכִי.

(משלם זלמן גאלדבוים, "במבחר קברי" – ספר השירים)

שרה רייכה מייזיל. בת אפרים אנתיק, מתה כמבכירה

שָׁבַע רִגְזוֹ הַנְּנִי, אֵינְ לִי מְנַחֲמִים !
רִשָּׁשׁ הַמּוֹת אֶת חַיִּי לֹא נָתַן לִי רַחֲמִים,
יִצְאָה יְדוֹ בִּי וַיִּהְרָס בֵּית מְגוּרֵי
כִּי הִנִּיף צוּר חֲרָבוֹ עַל אֲשֶׁת נְעוּרַי.
מִי יִזִּיל בְּשֵׁם תְּעַלָּה בְּלִבִּי הַפְּצוּעַ,
אִם מִי יִגִּיד לִי לְמָה קָרְנִו זֶה וּמַדּוּעַ ?
רַק יָמִים עַל שָׁנָה אַרְךָ שְׁלוֹמְנוּ,
אַחֲרֵי כֵן, בְּמִלְאֵת לָהּ עֲשָׂרִים שָׁנָה,
נִתַּן יְלָד קָטָן לְנוּ, בְּגִנּוּ בְּכוֹרֵנוּ,
אִךְ כָּפָר נִפְשׁוֹ אֶת נַפְשָׁה נְחִנָּה.
בֶּן אוֹנִי, בֶּן עֲנִי ! צַר לִי עֲלֶיךָ,
כִּי תִגְדֵּל – אֶהְבֵּת אִם לֹא תִקְדְּמֵךְ,
תִּדַע קָרָא „אָבִי” וְקָרָא „אִמִּי” לֹא תִדַע,
כִּי יְתוֹם הֵנָּךְ מִבְּטָן וּמִלְדָּה.
וּמָה אֶעֱנֶה לָךְ בְּרִבּוֹת הַיָּמִים
כִּי תִגְדֵּל וְתִשְׁאַל : אִמִּי אֵיךְ ?
בְּמָה אֶצְדִּיק בְּעֵינֶיךָ פֶּעַל הַצּוּר תָּמִים
כִּי קֶצֶץ בְּנֵעַר אֶת פְּתִיל חַיִּיהָ ? !
עַז אֶתָּה הַמּוֹת – הָאֶהְבָּה עֲזָה מִמֶּךָ :
בְּאַהֲבַת נְעוּרִים לֹא תִשְׁלֹט יָדְךָ :
גַּם מַעֲבָר לְקָבֵר, מְאַרְבּוֹת הַשָּׁמַיִם שָׁמָּה,
מְצָרֹר הַחַיִּים כֹּה נִפְשָׁה עֶתָּה צְרוּרָה
עוֹד תִּבְיֵט אֵלַי שְׁרֵתִי הַהֲדוּרָה
תִּבְיֵט וְתִאָּהֲבֵנִי כִּימֵי הַיּוֹתָה עַל הָאֲדָמָה.

(יהודה לייב גורדון, נאד של דמעות - קבוצת כתובות שעל גבי הקברים)

בֶּן אוֹנִי, בֶּן עֲנִי ! צַר לִי עֲלֶיךָ : ע"פ סיפור מות רחל בלידתה (בראשית לה, יח) : "וַיִּהְיֶה בְּצֵאת נַפְשָׁהּ כִּי מָתָה וַתִּקְרָא שְׁמוֹ בֶּן אוֹנִי וְאָבִיו קָרָא לוֹ בְּנִימִין".

על קבר הבאראנעסע חנה גנצבורג

תְּמִידַת נְשִׁים הָיִית, אִשָּׁה עֲטוּרַת בְּעֵלָה,
בַּת יִקָּר הוֹרִיָּה וְאָם שׁוֹקֵדַת עַל קִנְיָה –
וְכָל זֶה גָּז נִצַּח בְּרִגְעַ וַיָּבֵא רִגְז בֶּן-לֵילָה,
בְּעָרֵב הָיִינוּ שְׂמֵחִים וְלִבְקָר – קִינָה.

(יהודה לייב גורדון, נאד של דמעות - קבוצת כתובות שעל גבי הקברים)

בְּעָרֵב הָיִינוּ שְׂמֵחִים וְלִבְקָר – קִינָה: בהיפוך מן הפסוק בתהילים (ל, ו): בְּעָרֵב יֵלֵן בְּכִי וְלִבְקָר רִנָּה.

אָנִי חֲנָה
לְפָנַי זְקִנָה
לְחֶבֶל לִי
גַם אֶל-חֹלִי
וְיוֹם כָּף-בַּיִת
וַיְהִי שַׁבָּת
יְהִי מוֹתִי
כִּי מִיִּתִּי
הָאֵלֶּמְנָה,
בָּא שְׁבָרוֹן.
נְהַפֵּךְ גִּילִי
וּלְעֹרוֹן.
יֵרַח טַבַּת
כָּל-הַתְּרוֹן.
כְּפָרְתִי,
בְּשֵׁנַת כְּשָׁרוֹן.

(שמואל דוד לוצאטו, כנור נעים)

על מצבת אמי

בְּמַעוֹן דָּל
תַּחַת הַגָּל
מְלֵא רַמָּה
שְׂכָנָה דוּמָה,
בְּצֵל לַיִל
אֶשֶׁת-חַיִּל
שְׁאָר וָזָר
בְּכַיּוֹן מֵר,
הוּי שְׂדוּדָה!
בֵּת כְּבוֹדָה!
נְפִלָה עֲטָרָה,
צְפִירַת תְּפָאֲרָה.

(יצחק בר לעוויןזון, אשכל הסופר)

טוּרֵי אֶבֶן

למראשות ידידתי הבתולה פעסל בת דודי ה' שלמה גאנז.
פתאום קטפה השארלאך¹ ותלקח רוחה בתשעה לחודש התשיעי בשנת
עשרים לימי חייה.

פְּתָאוּם נְקֻטָּה הַנְּאֻה הַיָּפָה
זֹאת הַנְּשֻׁקָּה כְּכֹכְבֵי בְּקָר.

זָכָה וּבְהִיָּרָה נְפִשָּׁה הַאִירָה,
כְּמוֹ הַצְּפִירָה וְאוֹר הַבְּקָר,

¹מחלת הסקרלטינה (Scharlach), שנית.

רוחך נעלה
ליני הלילה

יפנה למעלה.
לעלות הבקר.

'שובי לחמר'!
אמר שומר

נתן אומר.
אתא בקר.

מעפר התנערי
ולא תותירי

ועוניף הסירי
עד הבקר

עליון תביטי
שכבי בתי

ובצלו תשקיטי
עד הבקר!

(מחבר לא ידוע, כוכבי יצחק)

באמצעות איזכורם של פסוקי מקרא שבהם מופיעה המילה "בוקר", מציג המשורר את המוות כמציאות זמנית של "לילה" שלאחריו מגיעה גאולת הנפש-המתוארת במטאפורות הבוקר. הפסוק העומד בבסיס שניים מן השיבוצים המרכזיים באפיטף לקוח ממגילת רות (ג, יג): "ליני הלילה והיה בבקר אם יגאלך טוב יגאל ואם לא יחפץ לגאלך וגאלתיך אנכי, חי ה' שכבי עד הבקר". שני הציוויים שמצווה הדובר באפיטף על המנוחה: "ליני הלילה", ו"שכבי בתי", הלקוחים מפסוק זה, משמשים מסגרת לאפיטף ומתפקדים כציוויים מטפוריים המרמזים על תוצאת השינה, המופיעה בחלקו הלא משובץ של הפסוק: "והיה בבקר [...] וגאלתיך אנכי חי ה'". כך נטען השיבוץ במשמעותו מכוח הקשרו במקרא הקושר את השינה עם הגאולה, והופך שיבוץ זה להיגד בעל משמעות מטפיזית הכורך את מות האשה באמונה בתחיית המתים. שיבוצים אחרים באפיטף, משמשים במתכונת קישוטית, בהיותם גורם מפתיע ומענג, המקרב בין רחוקים ומשלב את המקור המקראי בהקשרו החדש באפיטף אף שהקשר ביניהם אינו מהותי ותוכני. כך, למשל, הציווי על קורבן פסח (שמות יב, ב): "ולא תותירו מִמֶּנּוּ עַד בֶּקֶר וְהִנֵּתָּ מִמֶּנּוּ עַד בֶּקֶר בְּאֵשׁ תִּשְׂרֹפוּ" הופך באפיטף זה לציווי על הנפטרות להסיר את עוונה, אף שאין קשר מהותי בין ציווי הקורבן לציווי הדובר על המתה.

על קבר אשה עשירה

(גלית נפט לה)

ימים רבים האדמה לך פלטה אוצרות
משמגי ארץ ונפט לך הקרו מערות ;
ועתה זאת האדמה פצרה עליך פיה
ותבלע אותך בלי עתך עשירה עניה.
לא יועיל הון ביום עברה, לא ימלט את בעליו
לא יגאל רכוש אוספהו בקום המות עליו ;
אך הצל יוכל מנשי משכחה איש טוב :
כי בצל הכסף והזהב יש צדקות לרוב.
ואת צדקות ונדיבות מאוצרותיך פזרת
ולתקים לך ציונים בתייך לא אתרת,
לכן בקחתך אל, רבקה ! אל אמך האוהלה
שמה לא ימח ואחרתך בפיהם ירצו סלה.

(משלם זלמן גאלדבוים, "במבחר קברי" – ספר השירים)

אפיטף זה מבוסס על פסוקי תהילים (מט, יז-יח) אשר נהוג לאומרם גם בבית האבל : "אל תירא כי יעשר איש כי ירבה כבוד ביתו. כי לא כמותו יקח הכל לא ירד אחריו כבודו". פסוקים אלה מתארים את העושר והכבוד הגשמי כהבל משום שאין הם עומדים במבחן הזמן, שכן המוות חסר משוא פנים והופך עשירים לחסרי כל.

על מצבת חנה דבורה בת שמואל צבי הירש

חץ פתאום חלף את הבית וימלאהו בכי וצעקת שבר
נערה בת תשע עשרה שנה הובלה משם פה עלי קבר
הר הקברים רגז תחתיו לתרדת קול וצקת הוריה
דמעות עיניהם התערבנה פה בתוך דמי נעוריה
באין אונים קונן אב אובר ואם שכולה מר צורחת
ועמקם בוכים ששת אחים ותאניה תענה אחות אחת
רעותיה עולות פה לתנות לבת עולה על כלנה
הה כבודה פנימה! תומכת בית כאשת חיל זקנה
בתפארת בנות לא בחרת אף לשון וספר מגמת פניה
שם ויד לך בלשונות ואף ללשון עמנו נשאת עיניה
מאירת בית אביך! מיום ליום עלית כסהר בחדש
ותתפלל חנה ותשר דבורה בקראך שירי ספרי קדש
אזה שושנה! עליך עוד לא פתחת ואיך פתאום נפתח קברך
לעת קוינו כי תכסף חפת רקמה ויכסף גל עפרך.
צפינו כי תעלי חיש בית ה', ותעלי פה על ההרים
בעוד שמך נכון לצאת בן החיים והנה נחרת בין הקברים
יצאת מבית אב, לא לבית איש, כי אם לבית עולםך
הן זכור רוחך שם כל ביתך כמו לא נשפח דבר מעמך

(אברהם דובער לבנון הכהן, אבני בכות- שירי שפת קדש)

על אדמת קבר אשת חיל הקמתי אני מצבת אבן.
על קבורת אם הבנים גברת הבית וטובת העין.
מה תעמדו מרחוק בני גבירה ולבבכם נדמה פאבן.
גשו הלום וימס פמים - גם מים תרד העין.
אתם הבית אשר בנתה והיא בראש פנתו האבן.
ולאבן אחת זו אתם שבעה עינים, אבל היא לכם בת העין.
והשמיני בן שמונה, הקדים שנה, לתור לפניה מקום האבן.
והנהו פה, על יד אמו, ילד חכם מחמד כל עין.
היא עטרת בעל נודע בשערים המלאה לה כל יקרת אבן.
אשר זכרה חקוק על לוח לבו ומשם דמעתו עלי עין.
קורות ביתה עתה יאכלו, ומקיר הלא תזעק האבן.
ואנו עניים בפתחיה אשר סגרו עתה בסגרה עין.
איך תדמה חכמת נשים אשר בדברה עוררה אבן.
ואיך לדמעות ירדו עיני בניה עתה היא לא תשא עין.
אל תכבו למת כי רוחה ממעל ואף עפרה מתחת לאבן.
שאו עיניכם אליה השמימה ומשם עוד תשים עליכם עין.

(אברהם דובער לבנון הכהן, אבני בכוח – שירי שפת קדש)

ואנו עניים בפתחיה: ע"פ ישעיהו (ג כה-כו): מתיף בחרב יפלו וגבורתך במלחמה. ואנו
ואכלו פתחיה ונקתה לארץ תשב.